

**A skandináv romantikus modernizmus hatása
táj és építészet kapcsolatára
a magyarországi építészetben (1945-1980)**

DOI: 10.54598/003840

Doktori értekezés tézisei

Laczó Dániel
Budapest
2022

A doktori iskola

megnevezése: Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

tudományága: agrárműszaki

vezetője: Dr. Bozó László
egyetemi tanár, DSc, MHAS
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájépítészeti, Településtervezési és
Díszkertészeti Intézet.

Témavezető: Dr. Simon Mariann
egyetemi tanár

Az iskolavezető jóváhagyása

A témavezető jóváhagyása

01 A munka előzményei, célkitűzések

Az Észak építészetével foglalkozó felhasznált források döntő többsége; a finnek esetében pedig voltaképpen a vizsgált korszak *valamennyi* nyugati és magyar forrása a finn építészet bemutatását a finn táj lírai leírásával kezdi. A finn építészetrel kapcsolatos legerősebb toposz szerint építészetük egyedülálló összhangban van a tájjal. E toposz pedig rendre felmerül más skandináv országok, így a dánok és a svédek építészetével összefüggésben is.

A táj és az építészet kapcsolata ma különösen időszerű kérdés. Az ezredfordulót követő évtizedek meghatározó gondolata a környezettudatosság és a klímaváltozás által teremtett aggodalom. Környezetünk – a természet, a táj, és a települések összképének – védelme és megőrzése, a természeti erőforrások kímélése és a megújuló energiaforrások alkalmazása korunk kulcskérdései. Különösen igaz ez az energiaforrásokban szegény Európában, jövőnk, jólétünk és gazdasági függetlenségünk is múlik a környezettudatosság érvényesítésén.

Az építészet számára a környezettudatosság jelenthet vaskos hőszigetelést a takarékoság, innovatív technikai megoldásokat az energiahatékonyság jegyében. Energetikai szempontból ezen eszközökkel jó, környezetkímélő, kis ökológiai lábnyommal rendelkező házak alkothatók. Legalább ilyen fontos azonban a tájjal való összhang téri vetülete, építészeti tartalma, ami túlmutat(hat) az energiaellátás technikai feltételein.

A skandináv romantikus modernizmus szellemét kutató nemzetközi és hazai elmélet, valamint az ennek szellemében létrejött skandináviai és hazai gyakorlat tanulmányozása segíthet megérteni, hogy mi kapcsolhatja össze a tájat és a benne megalkotott, azt továbbépítő, a táj térbeliségét kifejteni képes építészetet. Ahhoz pedig, hogy ennek a korszaknak a tanulságait felhasználhassuk a mai problémák megoldásához, további kérdéseket kell megválaszolni. Lehet szép a finn táj és lehet szép a finn építészet is, de e párhuzamos szépség mögött tártak-e fel bármilyen összefüggést a kutatók? Miben testesülhet meg táj és építészet kapcsolata, vagyis miben áll egy épület *tájérzékenysége*? Létezhet-e egy olyan összefüggés táj és építészet között, melyet az északiak, vagy az őket kutató elméletírók fedeztek fel? Ha csakugyan elfogadjuk, hogy a nordikus táj páratlanul sajátos – beleértve annak valamennyi karakterjegyét, különösen felszínmozgalmasságát, borítottságát, vagy a tavak és a fjordok által keltett

szegélyhatást (ld. Csemez, 2003) – és éppen ilyen egyedülálló a vele csakugyan szoros kapcsolatban lévő építészet, akkor ennek a viszonynak mi a relevanciája és tanulsága a Skandinávián kívül élő vagy a mai építészek számára? Mit érthet, és mit tanulhat meg a skandináv országok sajátos modern építészetéből a külvilág és vele együtt Magyarország, a magyar építészek és tájépítészek?

Ennek megfelelően a kutatási kérdéseim a következők:

- I. Létezik-e sajátos elméleti eredménye a skandináv romantikus modernizmus hazai hatásának?
- II. Ismert volt-e a skandináv romantikus modernizmus nemzetközi szakirodalma a magyar építészetelmélet számára?
- III. Megjelenik-e a skandináv romantikus modernizmus hatása a hazai tájépítészek elméleti munkásságában?
- IV. Miben különbözött a nyugati szakirodalom szempontrendszere a magyartól a skandináv romantikus modernizmus leírásánál?
- V. Mi teremthet kapcsolatot táj és építészet között a vizsgált korszakban a külföldi és hazai építészetelméleti források szerint?
- VI. Miként befolyásolta a hazai építészeti gyakorlatot a skandináv romantikus modernizmus mintája és az ennek mentén kibontakozó magyarországi elmélet?
- VII. Tapasztalhatók-e különbségek a skandináv romantikus modernizmus eredeti épületei és a hatásukat mutató magyar példák között?
- VIII. Befolyásolta-e táj és építészet általános viszonyát a skandináv romantikus modernizmus magyarországi hatása?

A nyomtatott és elektronikus publikációk, levél- és tervtári források, valamint a megvalósult épületek és tájépítészeti alkotások, kertek mellett az értekezés különös hangsúlyt fektet a három legfontosabb szereplő hagyatékára. Munkám során feldolgoztam VARGHA LÁSZLÓ (1904-1984) Szentendrén (a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban), NAGY ELEMÉR (1928-1985) Gyenesdiáson (a nyaralójában) és ORMOS IMRE (1903-1979) Budán (az Entz Ferenc Könyvtárban) őrzött szakmai hagyatékát, így téve teljessé a képet a vizsgált időszakról. Végül a kidolgozott szempontrendszerem alapján öt építészeti esettanulmányon keresztül elemzem az északi építészet magyarországi hatását.

Munkám során valamennyi hazai esettanulmány helyszínét bejártam. Az értekezésben való bemutatáshoz döntő részben saját készítésű fényképfelvételeket, ábrákat és archívumi reprodukciókat használtam fel.

02 Elemzés módszertana és szempontrendszere

Értekezésemben az esettanulmányok elemzésének módszertanát a feldolgozott elméleti források tanulságaiból merítettem. Célom egy olyan szempontrendszer megalkotása volt, amellyel az esettanulmányként bemutatott egyes épületek szintjén pontosan azonosítható a skandináv romantikus modernizmus hatása, annak gondolatvilága és formálásmódja.

Az északi építészet hazai és külföldi teoretikusai a vizsgált korszakban felvetettek olyan szempontokat, amelynek érvényesülése révén egy-egy épület kapcsolódhat a tájhoz. Az épületek tájérzékenysége ugyan a legtöbb külföldi és hazai forrás esetén egy kiemelkedő jellemvonás, valamennyi forrás töredékes és csak részlegesen írja le azt a viszonyrendszert, mely éppenséggel a skandináv romantikus modernizmus meghatározó jellemzője.

A források összegzése alapján azonban létezik az építészeti formálásnak olyan szabályrendszere, létezik egy olyan eszközkészlete, amely által a tájhoz való kapcsolódás épület szintjén megvalósítható. Az épület tájhoz való kapcsolódásának tizenkét eszközét azonosítottam. Ezeket négy csoportba rendeztem a 01. táblázat szerint.

01. táblázat: Az elemzés szempontrendszere

Témakör	
táj	tájolás, helyrajz
	terepcsatlakozás, kertképzés
	szabadtérelépítészeti elemek
	növényalkalmazás
tömegképzés	additív tömeg
	sejtszerű formasokszorozás
	organikus, kristályformák
	romformák, fragmentumok
felületképzés	anyaghasználat
	részletképzés
történelmi hivatkozások	szimbolikus tartalom, hivatkozásrendszer
	kulturális hivatkozások

03 Esettanulmányok, eredmények

Értekezésem címével összhangban magyarországi építészeti alkotásokat vizsgálok az esettanulmányaimban. A vizsgálataim központjában építmények, vagyis objektumszerű alkotások tájjal való viszonyrendszere, azok tájérzékenysége áll, melynek eszköztárát a 03. fejezetben leírtak alapján tárom fel.

Jánossy György víztornya egyszerű geometriai elemekből épül fel és éppen a szabadtérépítészeti elemek által lényegült át kozmikus orientációs ponttá. Gulyás Zoltán hévízi épülete a meglévő növényállomány megtartásával fordul a gyógyfürdői terület felé. Farkasdy Zoltán Olimpia-szállója a megadott építési rendszer észszerű és gazdaságos telepítésével illeszti bele a tájba az épületét, tervezői szándék szerint igazítva azt a meglévő növényállományhoz. Kaszás Károly az épület telepítésének közvetlen és táji környezetét, annak geomorfológiáját és kulturális összefüggésrendszerét szakrális, metafizikai rendszerbe szervezi. Nagy Elemér gyenesdiási nyaralója esetében a táj az emberi közösségek legtágabb téri dimenziójaként, a regionális kifejezésformákban ölt testet. A tájhoz való kötődés elmélet által azonosított lehetőségei az 03.01. jelű táblázatban jelölt módon jelennek meg a korszak esettanulmányokban bemutatott épületein.

A teoretikusok által kidolgozott elvek érdemben befolyásolták a hazai építészet északi hatású épületeit és építészeit, kimutatható az elmélet tervezésre gyakorolt hatása. Különösen feltűnő a változás az építészek korábbi alkotásihoz képest, ahol a skandináv romantikus modernizmus stilisztikai eszköztára ugyan megjelenik, de a táji környezethez való alkalmazkodás nem érvényesül. Ez természetesen a kapott megbízások jellegével is összefügg; tendenciózusan igaz, hogy Magyarországon a középületek fokozatosan kerültek egyre távolabb az urbánus városközpontoktól és közvetlenebb közelségbe a táji környezettel. Mindazonáltal a fenti esettanulmányok még a hivatkozott alkotók esetében is csak az életpálya egyedi elemei; az idézett építészek jellemzően nem táji környezetben alkottak, a fenti irányelveket nem is nyílt lehetőségük alkalmazni megbízásaik során.

Az skandináv romantikus modernizmus mítosza – melynek legfőbb ideája a táji környezethez illeszkedő, tájérzékeny építészet – igazolhatóan megjelent Magyarország építészeti elméletében és gyakorlatában, de a tájhoz való viszony tekintetében - volumenét tekintve – e gondolatkör építészetünkre csak marginális hatást gyakorolhatott.

02. táblázat: Táj kontextus a magyar esettanulmányoknál

	táj				tömegképzés				felületképzés		szimbolikus tartalom		
	tájolás, helyrajz	terepcsatlakozás, kertképzés	szabadterépitészeti elemek	növényalkalmazás	additív tömeg	sejtszerű formasokszorozás	organikus, kristályformák	romformák, fragmentumok	anyaghasználat	részletképzés	történelmi hivatkozások	kulturális hivatkozások	
Jánossy, Víztorony, 1955	■		■	■						■	■	■	6
Gulyás, Rózsakert, 1969			■	■	■				■	■			5
Farkasdy, Olimpia, 1972	■	■		■	■	■			■				6
Kaszás, Ravatalozó, 1978	■	■	■				■	■	■	■		■	8 66 %
Nagy, Nyaraló, 1979	■	■							■	■	■	■	6
	4 80 %	3	3	3	2	1	1	1	4 80 %	4 80 %	2	3	

04 Következtetések

Az északi építészethez kötődő alkotói életpályák összehasonlító elemzése megmutatta, hogy az építészeti elmélet és gyakorlat terén egyaránt megjelent a skandináv romantikus modernizmus szellemisége. Ugyan mindkettőnek volt hagyománya a magyar építészetben, de ezek a két világháború között némiképpen meggyengültek.

Az építészeti gyakorlat a dániai évfolyam hazatérésével, 1947-ben már megjelent a korszakban. A tervezők empirikus módon közelítettek a megismerhető épületekhez: annak formáit, anyagait, részletképzését vették alapul. A kritika szerint a táji környezet itt kevésbé volt hangsúlyos. Az északi építészetet tárgyaló elmélet ugyan a gyakorlati párhuzamokhoz hasonlóan nagy hagyománnyal rendelkezett, de a világháború után több mint tíz évvel jelent csak meg újra, a modernizmushoz való visszatérés útkeresésében. Az elmélet ezzel nemcsak a hazai gyakorlathoz képest maradt le, hanem az ekkor már kiterjedt nemzetközi szakirodalomhoz képest is. A teória később és máshogyan bontakozik ki, mint Nyugaton: az útkeresés végül a modern egy másik hagyományának leírásához vezet (mely a múlt folytatására, a tájjal való kapcsolatra és a szimbolikus formára helyezi a hangsúlyt), de a szocialista realista művészetelmélet kései utóhatásaként hangsúlyosabb marad a nemzeti, és különösen a népi formavilág keresése.

Meglepő, hogy az építészeti gondolkodásban történelmi léptékkel is hosszú ideig jelen lévő skandináv irányultság nem jelentkezik a korszak tájépítészetében. A tájépítészeti szempontok ezzel szemben inkább a településtervezésben, városi léptékű tervek esetében érvényesülhettek. Sajátos ellentmondás látható elmélet és gyakorlat között a korai példák esetében. Az elmélet következetesen hivatkozik a tájra, mint sajátos elemre. A gyakorlat ezzel szemben mást mutat. Jánossy György, Farkasdy Zoltán vagy Gulyás Zoltán építészetének legismertebb – északi hatást mutató épületei – a korai, 1960 körüli példák, ezek valójában nem táji környezetben épültek fel és nem is reflektálnak a tájra. Az építészetelméleti kutatások eredményeként ugyanakkor az alkotó építészek elmélyültebben érthették meg az eredeti tervezői szándékokat – vagy még inkább azt, amit a nemzetközi és a hazai elméletírók megláttak az északiak építészetében. A későbbi épületek a táji környezettel szoros összefüggésben létező építészet ideáját követve valósultak meg.

- I. Létezik-e sajátos elméleti eredménye a skandináv romantikus modernizmus hazai hatásának?

T.01. Megállapítottam, hogy a művelődéstörténeti előzmények és a Nyugattól eltérő történelmi helyzet következtében a magyar építészetelmélet önálló, autochton eredményekre jut a skandináv romantikus modernizmus kutatása során:

(1) az építészetelméleti viták eredményeként a hazai teória korán megfogalmazza a modernizmus másik hagyományának egy korai leírását, valamint

(2) törekszik a korábbi kölcsönös kulturális együttműködés feltámasztására Finnország építészeivel történelmi párhuzamok megvonásával és felhasználásával, felidézve a népi építészeti inspirációt.

- II. Ismert volt-e a skandináv romantikus modernizmus nemzetközi szakirodalma a magyar építészetelmélet számára?

T.02. Kimutattam, hogy a skandináv romantikus modernizmus kortárs nemzetközi szakirodalma hozzáférhető és ismert volt a magyar elméletírás számára a vizsgált korszakban és az egyetemi oktatásban is jelen volt az ezerkilencszázötvenes évektől kezdődően.

- III. Megjelenik-e a skandináv romantikus modernizmus hatása a hazai tájépítészeti elméleti munkásságában?

T.03. A vizsgált korszakot tekintve a skandináv romantikus modernizmusnak nincs kimutatható hatása a hazai tájépítészeti szakirodalomra.

- IV. Miben különbözött a nyugati szakirodalom szempontrendszere a magyartól a skandináv romantikus modernizmus leírásánál?

T.04. A magyar szakirodalom kiemelten foglalkozik a táj és az ahhoz való illeszkedés kérdéskörével, hangsúlyos a nemzeti-regionális sajátosságok és a népi hagyomány szerepe, valamint a történelmi hivatkozásrendszer s felmerül az építészet politikai szerepe is. A hazai írásművekhez képest a nyugati

szakirodalom több szempont szerint ismerteti a skandináv építészetet, melyben teret kap a sajátos építéstechnológia, az antik hagyomány iránti nyitottság és az egyetemi képzés szerepe is; és hasonlóan fontos téma a regionális kifejezésformák bemutatása.

V. Mi teremthet kapcsolatot táj és építészet között a vizsgált korszakban a külföldi és hazai építészetelméleti források szerint?

T.05. A nemzetközi és a hazai elemzések alapján felállított szempontrendszerem alapján bemutattam, hogy a tájhoz való viszonyulás érvényesülhet a tájolás és a helyrajzi viszonyok tiszteletben tartásával, a gondosan tervezett terepcsatlakozással és kertképzéssel, a szabadtérépítészeti elemek kompozíciós alkalmazásával, valamint a tudatos növényalkalmazással; a tömegképzésben érvényesülhet a szerves növekedést sugalló és egyben azt lehetővé tevő additív tömegformálás és a sejtyszerű formálások, sokszorozódások, az organikus és kristályformák alkalmazása, valamint a történelmi hangulatot árasztó romformák és fragmentumok révén; a felületképzés anyaghasználatában és részletképzésében teremthet kapcsolatot a környezetével; míg a szimbolikus tartalom, a történelmi és kulturális hivatkozások által kerülhet közelebb a táj nooszférikus elemeihez.

VI. Miként befolyásolta a hazai építészeti gyakorlatot a skandináv romantikus modernizmus mintája és az ennek mentén kibontakozó magyarországi elmélet?

T.06. A vizsgált korszak korai szakaszában az északi minták felhasználása empirikus és elméletileg megalapozatlan maradt a hazai építészeti gyakorlatban; a skandináv romantikus modernizmus stilisztikai eszköztára ugyan megjelenik, de a táji környezethez való alkalmazkodás csak korlátozottan érvényesül. Ezzel szemben a hazai elméletek kidolgozásával a skandináv romantikus modernizmus szelleme építészet és táj kapcsolatát is befolyásolta Magyarországon. Az 1970-es évek példánál pedig már a táj, a térség műveltségét, a népi kultúrát felhasználó, regionalista törekvések is feltűnnek. Utóbbi tendenciát a későbbi külföldi és hazai források is így nevezik a későbbiekben.

VII. Tapasztalhatók-e különbségek a skandináv romantikus modernizmus eredeti épületei és a hatásukat mutató magyar példák között?

T.07. Az esettanulmányokban bemutatott magyar építészeti alkotások eszközkészlete tájolás és felületképzés tekintetében párhuzamot mutat a skandináv romantikus modernizmus példának tekintett eredeti alkotásaival, míg a hazai példák tömegképzés tekintetében elmaradnak az északi példáktól, addig szimbolikus tartalom tekintetében gazdagabbak.

VIII. Befolyásolta-e táj és építészet általános viszonyát a skandináv romantikus modernizmus magyarországi hatása?

T.08. A skandináv romantikus modernizmus táj iránti mutatott érzékeny magatartása igazolhatóan megjelent a hazai elméletben és a gyakorlatban is, de a tájhoz való kötődés eszközszerét csak csekély számú példán alkalmazzák az építészek és így azok a magyar építészet tájhoz való viszonyára csak marginális hatást gyakorolhattak.

06 A szerzőnek az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációi

Könyvrészlet

Laczó Dániel: Adaption to Context. in: Zachi, Árpád (ed.): *Drifting Architecture. East and Central European Architecture*. Editura Fundației Arhitect Design, Bukarest, 2016, pp. 34-43. ISBN 978-606-8645-05-6

Folyóiratcikkek

Simon Mariann, Laczó Dániel: Promise of a New Golden Age. *Periodica Polytechnica Architecture* 46(1), pp. 17-28, 2015

Laczó Dániel: Egy modern finnugor építész felé. *Építés-Építészettudomány*, 50 (2022) 1-2. 153-168

Laczó Dániel: Egy másik modern felfedezése. *Utóirat: A régi-új Magyar Építőművészet melléklete*, 18 (2021) 8. 31-34.

Simon Mariann, Laczó Dániel: Időutazás. Az újra-modern építészet hazai története. *régi-új Magyar Építőművészet*, 18 (2014) 8. 31-34.

Laczó Dániel: Modernista reflexiók az angol romantikus építészetelmélet alapértékeire. *Architectura Hungariae*, 12 (2013) 2. 37-60.

Konferencia-kiadványokban megjelent munkák

Laczó Dániel: Modernist Survival during Early Socialism in Hungary. in: Tostoes, Ana, and Koselj, Nataša, eds. *Metamorphosis. The Continuity of Change*. Ljubljana: Docomomo Slovenia, 2018. 571-577. ISBN: 978-989-99645-3-2

Simon Mariann, Laczó Dániel: Deeply Embedded in Tradition. Interpretations of regional roots for modern Hungarian architecture in the 1960s. In: *Regionalism, Nationalism & Modern Architecture Conference Proceedings*. Porto, 2018